

SZÖGI LÁSZLÓ

A MAGYARORSZÁGI PEREGRINUSOK FELEKEZETI, ETNIKAI ÉS TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉSE A 16-18. SZÁZADBAN¹

Az elmúlt évtizedekben folytatott peregrináció történeti kutatásainak alapján viszonylag teljes képünk van a külföldön tanult hazai diákokról. Mivel részletes adatbázis korábban nem állt rendelkezésünkre, eddig nem volt lehetséges pontos képet alkotni a diákok felekezetenkénti csoportjairól, nemzeti hovatartozásukról és társadalmi állásukról. Természetesen nem jelenthetjük ki, hogy immár végső és biztos állításokat fogalmazhatunk meg, hiszen a rendelkezésünkre álló források hiányosságai ezt soha nem fogják lehetővé tenni. Azonban bizonyos, hogy néhány korábban meghonosodott sztereotípiát helyesbíteni tudunk, és az adott kérdésekről az eddigieknél pontosabb, hitelesebb képet alkothatunk.

Az egyetemjárók felekezeti megoszlása 1526 és 1800 között

A hallgatók felekezeti hovatartozásáról nagyon sok beiratkozás esetében semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre. 1800 előtt mégis nagy valószínűséggel tudjuk meghatározni a protestáns és katolikus peregrináció nagyságrendjét, hiszen a 16-18. században bizonyos egyetemekre, illetve országokba csak protestánsok,² míg más egyetemekre, illetve országokba csak katolikusok iratkoztak be. Ennek megfelelően feltehető, hogy néhány délnémet egyetem és jezsuita akadémia kivételével a többi német, valamint baltikumi, holland, angol, skót és svájci egyetemre, illetve akadémiára 1800-ig szinte kizárólag a hazai protestáns családok gyermekei iratkoztak be. Ugyanígy állítható, hogy Padova és Siena kivételével a többi itáliai univerzitásra, a Habsburg birodalom jezsuita akadémiáira és elsősorban Bécsbe a katolikus családok tagjai iratkoztak be. Természetesen figyelembe véve azt a tényt, hogy az úgynevezett toleráns egyetemeken bármely felekezet tagjai előfordulhattak. Egyébként a források általában éppen azt a tényt jelzik, ha valaki nem az adott egyetemen megszokott felekezethez tartozott. Hozzá kell tenni, hogy bizonyos felekezetekhez tartozó diákok esetenként szándékosan nem nevezték meg vallásukat, mert emiatt esetleg hátrány érhette őket. Az erdélyi unitáriusok esetében bizonyosan többen voltak a peregrinusok, mint ahányat forrásaink említenek.

Az alábbi táblázatokban a fentiek alapján hasonlítottam össze a 16-18. századi magyarországi peregrinációt. A táblázatokban jól látható, hogy a 16. század közepétől je-

1 Készült az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213 TKI 738) munkája keretében.

2 Vö: Tibor FABINY: Die Auswirkung der Confessio Augustana auf das kulturelle Leben Ost-Mitteleuropas im 16. Jahrhundert = Universitas Budensis 1395-1995, ed. László SZÖGI, Júlia VARGA), Bp., 1997, 165-169.

lentősen többen iratkoztak be protestáns egyetemekre, mint katolikus tanintézetekbe. A legjelentősebb a különbség a protestánsok javára a 17. század első felében, amikor a peregrinusok több mint 61%-a protestáns egyetemekre iratkozik be. A különbség a 17. század elején meginduló rekatalizáció idején is csak kevésbé csökken, de ne feledjük, hogy ekkor már megkezdik működésüket az első hazai jezsuita egyetemek, illetve akadémiák (Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár), amelyek már itthon is lehetőséget biztosítanak a katolikusok számára egyetemi tanulmányaik folytatására, sőt fokozatszerzésre is. A 18. század közepétől, elsősorban a Bécsi Egyetem iránti érdeklődés hatására, már utoléri, majd meg is haladja a katolikus peregrináció nagyságrendje a protestáns egyetemek iránti érdeklődést. Elsőként évszázadonként, a beiratkozások száma alapján adjuk meg a hazai peregrinusok valószínűsíthető felekezeti hovatartozását. Fontos figyelembe venni, hogy ezek a számok nem a tényleges személyek számát jelölik, hanem a beiratkozásokét, amely a protestánsok esetében mindig magasabb, mint a katolikusoknál.

Periódus	Protestánsok és ortodoxok	Katolikusok	Zsidók	Összesen
1526-1600	1899 = 54,38%	1593 = 45,61%	-	3492
1601-1700	6244 = 61,46%	3914 = 38,53%	-	10158
1701-1800	6938 = 54,60%	5715 = 44,98%	52 = 0,41%	12705
Összesen	15081 = 57,22%	11222 = 42,58%	52 = 0,19%	26355

1. táblázat. Magyarországi diákok külföldi egyetemjárása a beiratkozók valószínűsíthető vallási hovatartozása szerint 1526-1800

A protestánsok adatait az úgynevezett protestáns intézmények látogatói adatai alapján állítottam össze; természetesen levonásra kerültek azok, akikről a források jelezték, hogy pl. a katolikus vallást követik. A hibalehetőség természetesen e módszernél fennáll, de az bizonyos, hogy a nagyságrendeket és tendenciákat jól tükrözi. A protestánsok minden évszázadban több helyre iratkoztak be, és többségük leginkább a 17. században érzékelhető. A protestáns peregrinusok többsége bölcsészetet és teológiát tanult, hiszen papi és tanítói pályára készültek, sokan családi tradíciókat követve. A diákok közül 705 beiratkozásnál van adatunk orvosi vagy sebészi tanulmányokra, illetve 353 esetben jogi tanulmányok végzésére. Nagyon sok esetben nincs a tanulmány jellegére vonatkozó adatunk, de a bölcsész-teológusok közé számíthatjuk.

A katolikusok esetében a teológus hallgatókat egyértelműen lehetett saját felekezetükhöz kötni. Ezek között vannak későbbi jezsuiták és a Pazmaneum tagjai is. Krakkó esetében a források csak a 18. század végén utalnak a fakultásra, de minimum további 70 fő teológiai tanulmányai feltételezhetők. A délnémet egyetemek hallgatói névsorát már pontosan ismerjük, így ezek diákjait is ide számíthattuk, többek között Bamberg, Dillin-

gen, Freiburg, Fulda, Ingolstadt, Köln, Löwen (Leuven)³ és Würzburg esetében.

A táblázatból az látható, hogy Mohácstól 1800-ig a beiratkozók mintegy 42%-a lehetett katolikus vallású. Közülük legalább 3400 katolikus teológus beiratkozását ismerjük. Ez a korszak katolikus peregrinációjának 30,3%-a, vagyis igen jelentős nagyságrend. E korszakban a katolikus teológusok közel egyharmadát alkották a magyarországi és erdélyi katolikus egyetemjárásnak. Ha a korszak teljes peregrinációjával hasonlítjuk össze ezt a számot, akkor 13%-os részesedést találunk az 1526 és 1800 közötti magyarországi egyetemjárásból. A legnagyobb számot természetesen Bécs képviseli, a maga 1954 hallgatójával. Rómában összesen 647 beiratkozást ismerünk eddig, utána pedig Graz következik 440 teológussal. Krakóban is tanultak mintegy százan, de a többi tanintézet teológus hallgatósága a százat sem közelítette meg. Hozzá kell tennünk, Rómában már a 1550-es évek elejétől ott tanultak a magyar teológusok, részben a Collegium Germanicumban, majd 1580 után a Collegium Germanico-Hungaricumban. Graz jezsuita egyetemén a kezdetektől, tehát 1586-tól ott vannak a magyar diákok. Bécs szerepe az 1620-as évek közepétől növekszik, elsősorban a Pazmaneum 1623-as megalakulása után. Olmützben ugyan sok magyar tanult, de elsősorban bölcsészetet, míg teológiát hallgatni más intézménybe mentek tovább. Bolognában az 1553-ban alapított és 1783-ig fennálló Collegium Ungaro-Illyricumban tanultak magyar, illetve elsősorban horvát teológusok. 1781-ben II. József Paviába költöztette a Collegium Germanico-Hungaricumot, ahol az egészen 1795-ig működött.

A külföldi teológiai tanulmányok a magyar állam és egyház megalapításától kezdve kiemelt szerepet játszottak a peregrinációban. A 15. század végéig az egyházi értelmiségiek képezték a peregrinusok többségét, akik később is megőrizték jelentőségüket, azonban a reformáció után ez a peregrinációs tendencia több felekezet között oszlott meg. Új kutatásaink alapján megállapítható, hogy a katolikus peregrináció ugyan lassabban indult útjára a reformáció után, de már a 17. század első harmadában nagy lendületet vett, majd a 18. századra kiegyenlítette hátrányát a protestáns peregrinációval szemben. A katolikus teológusok szerepe ebben nem jelentéktelen, hiszen 1800 előtt ők adták a peregrinusok említett 30%-át.

3 Éva Mária FÜLÖP: *Hungarian Students at Leuven (Catholic) University 1425 (1532)–1914*. = *Universitas Budensis 1395-1995*, ed. László SZÖGI, Júlia VARGA, Bp., 1997, 277-286.

Felekezeti tagolódás a 16. században

Régió	Protestáns	Katolikus
Német birodalom	1706	12
Bécsi Egyetem	31	644
Hollandia	2	-
Örökös tart. kisebb egyetemei	5	298
Lengyelország, Litvánia	44	327
Itália	50	304
Anglia, Skócia	12	-
Svájc	42	-
Franciaország	7	8
Összesen	1899 = 54,38%	1593 = 45,61%

2. táblázat. Valószínűsíthető felekezeti tagolódás a beiratkozottak között 1526-1600

A reformáció elterjedése után valamennyi újonnan alakult és nagyobb befolyásra szert tett vallás saját kezébe vette egyházi és világi intelligenciájának képzését. Ez részben úgy történt, hogy a teljesen protestánsná lett államok átvették a területükön még a középkorban alakult egyetemeket, és azokon, kisebb megszakítás után, az államvallásnak megfelelő oktatást indítottak el. Ez zajlott le néhány évtized alatt egész Skandináviában, valamint az észak-német tartományokban, Angliában és Skóciában. Máshol, ahol azelőtt nem léteztek egyetemek, új protestáns univerzitások alakultak, meglepően nagy számban. Ezek egy része később nem lett valódi egyetem, megrekedt az ún. akadémiai gimnázium, vagy Athenaeum színvonalán, de ezek közül is többet látogattak magyarországi diákok. A 16. század közepétől, majd a Tridenti Zsinat után Dél- és Közép-Európában sorra alakultak új katolikus főiskolák is, elsősorban a speciális, kétkarú jezsuita egyetemek. Az ellenreformáció kezdetétől ezeken is nagy számban jelentek meg magyar diákok. A jezsuita rend térhódítása a felsőoktatás területén más módon is érezhető volt. A katolikusnak megmaradt területeken a rend fokozatosan számos egyetemen átvette a bölcsészeti és teológiai karok irányítását, így ezek az egyetemek is jezsuita karakterűvé váltak.

A század első felében, Bécsben és Krakkóban is megfordulnak olyanok, akik később a hazai protestánsok vezetői lettek, tehát ezeket az egyetemeket e korszakban nem lehet katolikus karakterűnek tartani. Itáliában elsősorban Padova volt az, ahol bármely felekezet tagjai tanulhattak, s nem véletlen az itteni univerzitás iránti feltűnő magyar érdeklődés. Wittenbergben kezdetben evangélikusok és reformátusok egyformán beiratkozhattak, ám a század végétől fokozatosan kizárólagossá vált az ortodox lutheranizmus. Ezzel egy időben Németországban is bizonyos tanintézetek lutheránus, mások kálvinista karaktert vettek fel. A bizonytalanságok ellenére a fenti táblázat jó megközelítéssel mutatja a 16.

századi protestáns és katolikus peregrináció arányát, ami kb. 55 – 45% a protestánsok javára. Ezen belül az evangélikusok, reformátusok és unitáriusok számának megállapítására nem vállalkozunk, hiszen ezt csupán az egyéni karrierpályák pontos ismeretében lehetne meghatározni. Kétségtelenül elmondható, hogy Heidelbergbe és Marburgba szinte kizárólag reformátusok iratkoztak be, de valóban pontos eredményre ilyen megállapításokkal nem juthatunk. Az arány bizonyos értelemben meglepő, hiszen előzetesen ennél magasabb fölényt várhatnánk a protestánsoktól. E várakozásnak az ad alapot, hogy a protestáns peregrináció főbb adatai már egy évszázada viszonylag jól ismertek, míg a katolikus tanintézetek látogatottságát csak az elmúlt néhány évtizedben tárták fel a kutatók. A század második és harmadik negyedében a protestáns dominancia egyértelmű, ami a számokból is jól látható. A század utolsó negyedében azonban a jezsuiták közül prágai Klementinumába, a prágai és bécsi egyetemekre, de különösen az olomützi, majd a grazi akadémiákra, továbbá Rómába is egyre többen jutnak el, s ez az oka, hogy a század legvégére a katolikusok is már számottevő részt vállalnak a külföldi egyetemjárásból.

A hallgatók felekezeti megoszlása a 17. században

A 17. században változatlanul fontos kérdés a külföldi magyar egyetemjárók felekezeti hovatartozása. Erre nézve a magyar történeti irodalomban sokféle megállapítás van forgalomban, amelyek többsége azonban korábbi hiányos információkon alapul. Mivel éppen a holland és német egyetemek matrikuláit kezdték legkorábban kiadni, így a magyar evangélikusok és reformátusok egyetemjárásáról sokat tudtunk,⁴ a katolikusokéről pedig keveset. Ez a helyzet azt a képzetet erősítette, hogy a külföldi egyetemjárásban igen nagy volt a protestáns dominancia. Ma, amikor már megközelítőleg pontos adatokkal rendelkezünk, ezt a képet sokkal jobban árnyalhatjuk. Mohács után, nagyjából 1620-ig, a protestáns peregrináció túlsúlya egyértelmű. A hazai ellenreformáció – vagy rekatolizáció – megindulásával párhuzamosan azonban, 1620 után megkezdődik a katolikus egyetemjárás erősödése, elsősorban az örökös tartományok és Itália egyetemeinek irányába. Ez már az általunk vizsgált időszakban is jelentősen változtatja meg a felekezeti arányokat, melyek azután a 18. században azonban nagyjából kiegyenlítődnek.

Mint fentebb említettük, a harmincéves háború erőteljesen visszavetette a németországi protestáns peregrinációt. A reformátusok esetében ez átrendeződéssel járt és a továbbiakban a német egyetemek – elsősorban Heidelberg és Marburg – helyett a holland és az angol egyetemek felé orientálódtak. Az evangélikusok átmenetileg az észak-német és a balti régiót választották úti célnak, majd a háború végeztével visszatértek a hango-

4 A magyar reformátusságról, s annak teológiai, kulturális kapcsolatairól a legújabb nagyszabású összefoglalás: Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918., Hrsg. Márta FATA – Anton SCHINDLING, Münster, 2011. (Aschendorff Verlag)

mányos német egyetemekre, illetve ott újabbakat is választottak, mint pl. Jénát, majd a század legvégétől Hallét is. A német egyetemjárást tekintve e században változott meg a nemzetiségi összetétel, mivel a korábbi magyar többséget felváltotta a hazai evangélikus németiség szinte teljes dominanciája.

Az alábbi táblázatban a beiratkozók felekezeti hovatartozását szándékoztam meghatározni. A vallási adatokat csak esetenként vezették be az anyakönyvekbe, legtöbbször itt is akkor, ha a hallgató nem azon felekezethez tartozott, amelyik az egyetemet fenntartotta. Éppen ezért e századra vonatkozóan meglehetősen nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy az adott hallgató protestáns vagy katolikus. Kissé nehezebb, de nem lehetetlen az evangélikusok és reformátusok, valamint az unitáriusok számbavétele. Jelen esetben csupán arra szorítkozom, hogy megállapítsam, a beiratkozók 60%-a protestáns, 40%-a katolikus volt a 17. században. Annyi bizonyos, hogy a protestánsok esetében egy főre több beiratkozás esik, mint a katolikusok esetében. Ennek következtében – további részletes számítások figyelembe vételével – az említett arány még a katolikusok javára változhat, de a protestáns többség e században akkor is bizonyos.

Régió	Protestáns	Katolikus
Német birodalom	3655	21
Bécsi egyetem	12	2090
Hollandia	1591	-
Örökös tart. kisebb egyetemei	41	1343
Lengyelország, Litvánia	535	45
Itália	28	415
Anglia, Skócia	289	-
Svájc	67	-
Skandinávia, Baltikum	22	-
Franciaország	4	-
Összesen	6244 = 61,46%	3914 = 38,53%

3. táblázat. Valószínűsíthető felekezeti tagolódás a beiratkozottak között 1601-1700

A hallgatók felekezeti megoszlása a 18. században

Az alábbi táblázatok a beiratkozók és a ténylegesen külföldön tanultak számát hasonlítják össze becslés alapján. A 18. század az utolsó időszak, amikor az egyes egyetemekhez még meghatározható felekezeti diákokat tudunk rendelni, természetesen a hiba lehetőségét fenntartva. A beiratkozások tekintetében a protestáns diákok száma jelentősen nagyobb. A tényleges személyeket tekintve azonban ez a szám jóval kevesebb, így a protestánsok fölénye a több beiratkozás miatt látszólagos. Valójában a protestáns és ortodox diákok

esetében egy diákra 1,328 beiratkozás esik, míg a római és görög katolikus diákok esetében egy diákra csak 1,046 beiratkozás. Számomra is új és rendkívül érdekes adat, hogy lényegében a század egészét nézve teljesen azonos a protestáns és katolikus peregrináció nagyságrendje, amelyből a pontosság kedvéért kihagytam a katonai főiskolák adatait.

Régió	Protestáns és ortodox	Katolikus	Zsidó
Német birodalom	4488	40	7
Bécsi egyetem	154	3382	32
Hollandia	1486	2	-
Örökös tart. kisebb egyetemei	1	1326	8
Svájc	680	-	-
Bécs Képző, Konz, Ther	10	518	4
Itália	2	315	1
Lengyelország, Galícia	58	128	-
Anglia, Skócia	49	-	-
Franciaország	3	2	-
Skandináv, Baltikum	6	-	-
Oroszország	1	2	-
Összesen	6938 = 54,60%	5715 = 44,98%	52 = 0,41%
Együtt 12705 beiratkozás			

4. táblázat. Valószínűsíthető felekezeti tagolódás a beiratkozottak között 1701-1800
(katonai tanintézetek nélkül)

Felekezeti csoport	Beiratkozások	Százalék	Személyek	Százalék
Protestáns	15185	57,61	10545	50,53
Ortodox	32	0,12	28	0,13
Katolikus	11086	42,06	10241	49,08
Zsidó	52	0,19	51	0,24
Összesen	26355	100 %	20865	100%

5. táblázat. A felekezetek valószínűsíthető aránya a külföldi egyetemjárásban 1526-1800
(katonai tanintézetek nélkül)

Ha a fenti adatokat nézzük, immár teljesen megdőlt az a nézet, mely szerint a 18. században a Habsburg kormányzat sikeresen akadályozta meg a protestánsok külföldi egyetemjárását. Sokkal inkább egy intenzíven fejlődő, irányában változó és tartalmi, tudományos értelemben szélesedő külföldi egyetemjárással találkozunk, amely során a század utolsó két évtizedében már kezd háttérbe szorulni a felekezeti hovatartozás és helyébe lép a világi tudományos érdeklődés. Természetesen ez a megállapítás inkább csak tendenciájában igaz, de az erre utaló jelek már egyre markánsabbak.

Ami viszont rendkívül érdekes adatnak bizonyul, az a modern informatika eszközei révén vált feltárhatóvá. A számítógépes adatbázisból immár lekérdezhető a külföldi egyetemjárásban ténylegesen résztvevő személyek száma, s kiszűrhetők a többszörös beiratkozások. Nem állítható, hogy ez az adat teljes egészében megbízható, de az bizonyos, hogy eddig ennyire pontos információnk az újkorban még soha nem volt a magyarországi peregrinusokról. Ezek szerint az egyetemjárásban részt vevő protestáns személyek száma 10545 fő, azaz a vándordíjakok 50,53%-a; vagyis szinte pontosan a felét képezik a protestánsok. A katolikus peregrinusok száma ugyanezen időszakban – leszámítva az ezzel össze nem hasonlítható katonai tanintézeteket – 10241 fő, az összes diák 49,08%-a. A kettő között tehát a teljes vizsgált korszakban egyszázaléknyi különbség mutatkozik, természetesen – mint láttuk – korszakonként igen eltérő mértékben.

Tudjuk, hogy egyes egyetemekre, különösen az orvosi karokra, már korábban is felvettek zsidó hallgatókat, de általánosságban mégis a felvilágosodás eszméinek terjedésével, a 18. század második felében nyíltak meg az európai univerzitások kapui a zsidóság előtt. A vizsgált időszakban 52 olyan hallgatóról tudunk, akiknél a források jelzik a zsidó felekezethez való tartozásukat. Közülük egy fő a Padovai Egyetemre, heten német egyetemekre, nyolcan a Prágai Egyetemre, 32-en a Bécsi Egyetemre, négyen pedig a bécsi Képzőművészeti Akadémiára iratkoztak be. A beiratkozás időpontja szempontjából mindössze hét németországi beiratkozás esik az 1782-es esztendőnél korábbra, vagyis döntő többségük a II. József-féle türelmi politika kezdete után jutott el a különböző egyetemekre. A legelső ilyen diák a pozsonyi születésű Hierschel Michael Nathan, 1730 őszétől tanult orvostudományt a Hallei Egyetemen. A Dobsináról származó Markovitz Israel 1742-ben iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre. Az ugyancsak magyarországi Valmarin Israel pedig 1746-ban járt a Padovai Egyetemre. A magyarországi zsidóság egyetemjárása a 19. század elejétől erősödött meg igen jelentős mértékben, de ez a következő korszak tárgyalásához tartozik.⁵

5 E kérdéstről részletesen írtam: SZÖGI László, Magyarországi zsidó egyetemi hallgatók a német nyelvterület egyetemein és főiskoláin (1789-1919) = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei X., szerk. Bp., 2011, 107-118., Rövidebben: 1100 éves együttélés a magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában, szerk. Püspöki Nagy Péter, Bp., 2001, 160 – 168.

A peregrinusok etnikai csoportjai 1526-1800

A hallgatók nemzetiségi megoszlása a 16. században

A soknemzetiségű Magyarországon elkerülhetetlen kérdés a nemzetiségi hovatartozás vizsgálata. Ez már a 18-19. században is fontos volt, hiszen az erdélyi szász történetírás pl. a 19. század második felében nagy erőfeszítéseket tett a szász peregrináció adatainak feltárására,⁶ bár ebben nem nagyon tett többet, mint a legkorábbi német matrikula-kiadások aprólékos áttekintését. A két világháború közötti cseh és szlovák történetírás pedig a szlávság dominanciájára kívánt rámutatni,⁷ részben a peregrináció bizonyos irányában, részben pl. a Nagyszombati Egyetem hallgatóságának összetételében.

Kétségtelenül nem egyszerű kérdés a peregrinusok nemzetiségi összetételének vizsgálata. A kutatásunk során használt egyetemi és akadémiai forrásokban a 16-18. században is legtöbbször feljegyeztek valamilyen adatot a hallgatók származásáról, földrajzi, vagy nemzeti hovatartozásáról. A 16. században pl. a beiratkozók kétharmadánál, 67%-nál találtunk ilyen adatokat. Olykor egy személy esetében több ilyen adat állt rendelkezésre, pl. *transylvanus-saxo*, *transylvano-ungarus*, vagy *transylvano-siculus*. Ezeknél a hallgatóknál az első adat inkább a földrajzi származásra utal, a másik a valódi nemzetiségre.

Vizsgált korszakunkban a forrásokban szereplő adatok kisebbik része valóban nemzeti-ségi hovatartozást jelöl. A *siculus*, *saxo*, *illiricus*, *germanus*, *austriacus*, *moravus*, *bobemus*, *slavus*, *croata*, *liburnus*, *valachus* kifejezések valóban meghatározzák a beiratkozó hallgató etnikai hovatartozását. A *transylvano-hungarus* jelölés esetében is bizonyosak lehetünk abban, hogy a külföldre eljutott diák erdélyi magyarnak vallotta magát.

A *scepusinus*, *scepus* kifejezések már nem ennyire egyértelmű, mert annyi bizonyos ugyan, hogy a hallgató a Szepességből származik, de ezen belül mai értelemben vett nemzetisége aligha határozható meg. A nevekből határozott következtetéseket nem lehet levonni, már csak azért sem, mert a 16. század végéig, sőt a 17. század közepéig még divatos – humanista szokás szerint – a családnevek latinosított változatának használata. A legnagyobb gondban mégis a három leggyakoribb elnevezéssel vagyunk.

A *transylvanus* kifejezés vizsgált korszakunkban földrajzi, illetve állami hovatartozást is jelent, nevezetesen azt, hogy a hallgató az Erdélyi Fejedelemségből érkezett az adott akadémiára vagy egyetemre. Egyéb adatokból, elsősorban a származási helyből és a név jellegéből, esetenként az apa foglalkozásából Erdély esetében viszonylag nagy pontossággal meghatározható, hogy erdélyi szászról vagy magyarról van-e szó. A 16. században

6 Ilyenek pl: Th. Fabini und Fr. Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig von der Gründung derselben 1409 bis 1872. = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1872. 386-416. p., vagy: Fr. Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg von der Gründung derselben bis 1810. = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 10/1872. 182-192. p.

7 Pamiatka Trnavskej Univerzity 1635-1777. Spolok Sv. Vojtechu. Trnava 1935.

szásznak vagy erdélyi zásznak csak 21 hallgató nevezte magát, természetesen ennél jóval többen voltak, de csupán a transylvanus kifejezést használták. Feltételezhető a származási helyek alapján, hogy számuk elérte az erdélyi fejedelemségből beiratkozott hallgatók 62%-át. A székely kifejezés több variációban 18 esetben fordul elő. Ennél ők is feltétlenül többen voltak, elsősorban a 16. század vége táján. Az erdélyiek együttesen 25%-ot képeztek a 16. századi peregrinációban, így a nem szász etnikumú erdélyi diákok a beiratkozottak 37%-át tehetők ki. Az alábbiakban a 16. századi elnevezéseket adom meg, abban a formában, ahogy az eredeti forrásokban előfordulnak.

Nemzetiség, területi hovatartozás	Szám	Százalék
Hungarus, Ungarus	1071	50,66
Transylvanus	588	27,81
Pannonius, Pannonus, Pannonio-Hungarus	257	12,15
Scepusius, Scepusius-Pannonus, Scepusius-Hungarus	61	2,88
Slavus, Slavus-Ungarus, Slavus-Pannonius	59	2,79
Saxo, Saxo-Transylvanus	21	0,99
Siculus, Siculus-Hungarus, Siculus-Transylvanus	18	0,85
Transylvanus-Hungarus, Transylvano-Pannonius	9	0,42
Austriacus	8	0,37
Croata, Croata-Ungarus, Croata-Slavus, Illyricus, Liburnus	8	0,37
Germanus, Germanus-Ungarus, Marchicus	8	0,37
Moravus	3	0,14
Valachus	2	0,09
Bohemus	1	0,04
Összes ismert adat	2114	100
Nincs adat	1378	39,46
Összes	3492	100

6. táblázat. A hallgatók jelzett területi hovatartozása, illetve nemzetisége összesen 1526-1600

Nehezebb a helyzetünk a *pannonius*, illetve a *hungarus*, *ungarus* kifejezések értelmezése esetében. A *pannonius* bejegyzés 257 esetben fordul elő az adattárban. A *pannonius* kifejezést a 15. század második felében kezdik használni többek között a külföldi egyetemekre beiratkozott magyarországi diákok, akkor még igen tág értelemben, mint ezt Klaniczay

Tibor alapvető tanulmányában elemezte.⁸ A *pannonus* és a *hungarus* kifejezés a 16. század közepéig lényegében azonos jelentést takart, de a középkori magyar állam bukása után jelentésük fokozatosan átalakult. Míg korábban Szlavóniából és Erdélyből jött diákok is használták e kifejezéseket itáliai beiratkozásaikkor, addig ez a 16. század végére megszűnik, s a horvátok magukat egyre inkább *illiricusnak* és *croatának* nevezik, az erdélyieknél pedig szinte kizárólagossá válik – más terminus technicus-szal együtt – a *transylvanus* elnevezés használata.⁹ Mindössze hét olyan diákkal találkozunk, akik erdélyi származásuk ellenére még használják a *pannonius* kifejezést. A többiek szinte kizárólag a Felvidékről, illetve néhányan a nyugati határszéli megyékből származtak. A későbbiekben is megtalálható *pannonius* kifejezés tehát egyre inkább a magyarországi nem magyar etnikumokra, németekre és szlovákokra utal.¹⁰ Mégsem tudunk nemzetiségi hovatartozásukról egészen biztosan mondani, hiszen magyar és német hangzású nevűek ugyanúgy találhatók közöttük, mint bizonyosan szláv nevet viselők.

Az *ungarus*, *hungarus* kifejezések az ismert adatok 50%-ában szerepelnek a forrásokban, tehát ezek a leggyakrabban előforduló meghatározások. Az 1071 beiratkozó, aki magát *hungarusként* jegyezte be az egyetemi anyakönyvekbe, természetesen nem mind magyar nemzetiségű. Mégis úgy látjuk, hogy a 16. században még igen jelentős arányban magyar etnikumúak azok, akik *hungarusnak* nevezik magukat, arányuk e csoportban elérhette a 75%-ot is. Rajtuk kívül 11% körüli a feltehetően németajkú *hungarusok* és 6% körüli a szláv *hungarusok* aránya. *Hungarusként* megnevezett diákok az ország minden részéből indultak külföldre. Összességében megállapíthatjuk, hogy korszakunkban a külföldre induló hallgatók többsége egységes, az évszázados hagyományokra visszavezethető *hungarus* tudattal rendelkezett, bármely nemzetiséghez tartoztak is, illetve bármi volt is az anyanyelvük.

A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy megpróbáljam évszázadonként a magyarországi és erdélyi peregrinusok nemzetiségi összetételét megbecsülni. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ezt csak becslésnek, valószínűsíthető adatnak lehet tekinteni, hiszen e korban nemzeti tudat a szó mai értelmében még nem alakult ki. Ugyanakkor a kísérletet mégis fontosnak tartom, hiszen ennek köszönhetően legalább a hazai etnikumok nagyságrendjét meg tudjuk becsülni a külföldi egyetemjárásban, fenntartva a hibalehetőséget, ami nyilván annál nagyobb, minél távolabbra tekintünk az időben.

8 KLANICZAY Tibor, *Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban* = Uő: Stílus, nemzet és civilizáció. Bp., Balassi kiadó, 2001, 70-92.

9 Uő, 83-85.

10 Uő, 86., A kérdésről lásd még: TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita ...* (Egy szállóige történetéhez), Bp., Akadémiai Kiadó, 1969, (Modern Filológiai Füzetek 6.), 107.

Valószínű nemzetiség	1526-1600	Százalék az ismertből
magyar	1775	53,83
német	1115	33,81
szláv	365	11,07
horvát	33	1,00
román	4	0,12
olasz	2	0,06
cseh	2	0,06
lengyel	1	0,03
Ismert összesen	3297	100
Nem meghatározható	195	5,58
Összes	3492	100

7. táblázat. A hallgatók valószínűsíthető nemzetisége a 16. században a beiratkozások alapján

A fenti táblázatban tehát a magyarországi peregrinusok mai értelemben vett nemzetiségét próbáljuk megbecsülni. Ezek az adatok igen érdekes képet mutatnak, ami a hazai peregrináció történetében meglehetősen egyedülálló. Számításaink szerint a 16. század első negyedét leszámítva a külföldön beiratkozott diákok több mint fele, azaz 53%-a feltehetően magyar nemzetiségű volt. Ebben a számban nincsenek benne a Horvátországból, vagy Szlavóniából külföldre induló diákok, mert az ő adataikat Mohács után már nem vettük fel az adatbázisba.¹¹ 195 esetben még megbecsülni sem tudjuk a hallgató nemzeti-ségi hovatartozását és ez növeli a hibahatárt, azonban ezzel együtt is kimondhatjuk, hogy a külföldi egyetemjárásban a 16. század Mohács utáni időszakában a magyarság kiemelten képviseltette magát, és ezt az arányt később már soha nem tudta elérni. Az erdélyi és magyarországi német etnikumok képviselete a 16. században 34% körüli, s ez pontos lehet, mert a 17-18. században közel hasonló arányokkal találkozhatunk a hazai peregrinusok körében. A szláv etnikum közel 11%-os képviselete is reálisnak tűnik. Ugyanakkor itt meg kell jegyezni, hogy éppen a Felvidék esetében a legnehezebb a hallgatók nemzetiségének valószínűsítése, hiszen itt sem a vallás, sem egy adott területről való származás nem ad elég kiindulópontot úgy, mint Erdélyben. A horvátok 1%-os képviselete csak a nyugat-magyarországi horvátokat jelenti, nem a Dráván túli részeket. A többi etnikum ekkor még nincs jelen a hazai peregrinációban.

¹¹ Mohács előtti gyűjtésünkben még szerepel a történelmi Horvátország és Szlavónia, de az 1526-1918 közötti adattárunkban csak a Duna-Dráva vonaltól északra fekvő terület adatait gyűjtöttük össze. Az összehasonlító számokban természetesen az azonos területeket vetettük egybe.

A külföldön tanult diákok nemzetiségi megoszlása a 17. században

E században az általunk használt egyetemi és akadémiai forrásokban is legtöbbször feljegyeztek valamilyen adatot a hallgatók származásáról. Esetünkben a beiratkozók közel 86%-ánál tudtunk valamilyen adatot beírni a nemzetiség elnevezést viselő rovatba. Amennyiben egy személy esetében több ilyen adat állt rendelkezésre, pl. transylvanus-saxo, transylvanus-ungarus, vagy transylvanus-siculus, akkor mindig az utóbbi, több információt tartalmazó adat került a nemzetiség rovatba, hiszen ilyen esetekben egyértelműen erről van szó. Az eredeti forrásokból a következő kép bontakozik ki.

Nemzetiség, területi hovatartozás	Szám	Százalék
Hungarus, Ungarus	5862	67,26
Transylvanus	1485	17,03
Pannonius, Pannonus, Pannonio-Hungarus	539	6,18
Slavus, Slavus-Ungarus, Slavus-Pannonus	278	3,18
Croata, Croata-Ungarus, Croata-Austriacus	161	1,84
Saxo, Saxo-Transylvanus	150	1,72
TransylvanoHungarus, Transylvanus-Hungarus, Transylvanus-Ungarus	95	1,09
Scepusius, Scepusio-Pannonus, Scepusius-Hungarus	62	0,71
Siculus, Siculus-Hungarus, Siculus-Transylvanus	26	0,30
Germanus, Germanus-Ungarus	19	0,22
Austriacus, Austriacus-Ungarus	14	0,16
Magyar	7	0,08
Moravus, Slavus-Moravus, Moravus-Germanus	6	0,06
Polonus, Polonus-Ungarus	4	0,04
Valachus	3	0,03
Bohemus, Bohemo-Ungarus	1	0,01
Borussus	1	0,01
Noricus	1	0,01
SilesiusHungarus	1	0,01
Összes ismert adat	8715	100
Nincs adat	1443	14,20
Összes	10158	100

8. táblázat. A hallgatók jelzett területi hovatartozása, illetve nemzetisége összesen 1601-1700

Az *ungarus*, *hungarus* kifejezések az ismert adatok 67%-ában szerepel a forrásokban, tehát ez a messze leggyakrabban előforduló meghatározás. Ezek a hallgatók természetesen nem mind magyar nemzetiségűek. Horvát,¹² lengyel, magyar, német,¹³ olasz, szláv¹⁴ és vend származású diákok egyaránt alkalmazzák önmagukra a *hungarus* kifejezést, így az se nem korszak-, se nem területspecifikus. *Hungarusként* megnevezett diákok tehát az ország minden részéből indultak külföldre. A nemzetiségi összetételről itt is csak becslésekre szorítkozhatom. Számításaim szerint a 17. században a *hungarusok* legalább 55%-a valóban magyar etnikumú volt, ami messze több mint a *pannoniusok* esetében. 24%-uk lehetett németajkú és csak mintegy 13%-uk származhatott szláv nyelvű családból.

Valószínű nemzetiség	1601-1700	Százalék az ismertből
magyar	4533	46,35
német	3361	34,36
szláv	1560	15,95
horvát	284	2,90
lengyel	14	0,14
szlovén	14	0,14
olasz	6	0,06
román	6	0,06
cseh	1	0,01
Ismert összesen	9779	100
Nem meghatározható	379	3,73
Összes	10158	100

9. táblázat. A hallgatók valószínűsíthető nemzetisége a 17. században a beíratkozások alapján

Ha a *pannonius* meghatározást használók földrajzi származását vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy 84%-uk a Felvidékről származik, s csak kevesen dunántúliak. Felvidéki születésük ez esetben tehát biztosan állítható, nemzetiségüket azonban csak megbecsülni tudjuk. Feltételezhető, hogy a *pannoniusok* 54%-a szláv származású, 29%-uk pedig németajkú. Ennek következtében köztük jóval kisebb a magyar nemzetiségűek aránya, feltehetően 13% körüli e korszakban. Ismételten hangsúlyozom, hogy ezek az adatok becslések, te-

12 Gyakori a *crota-ungarus* kifejezés használata a dunántúli horvátok esetében.

13 Németnek számítjuk a magyarországi dunántúli és felvidéki németeket, akik a *hungarus* kifejezést önmagukra alkalmazzák. A szepesi szászok önazonosítása abszolút változatos. Náluk egyaránt előfordul a *hungarus*, a *pannonius* és a *scepusius* kifejezés.

14 A szlávnak tekinthető diákok 52%-a alkalmazza önmagára a *hungarus* kifejezést, 20%-ban a *pannonius* és csak 19%-ban a *slavus*, *slavus-pannonius*, vagy *slavus-hungarus* kifejezést, az ismert adatok esetében.

hát nem tekinthetők végleges adatoknak. Az elképzelhető, hogy a négyszázaléknyi, még becslésre sem alkalmas beiratkozás esetében többen a szláv etnikumhoz lennének kapcsolhatók.

A hallgatók nemzetiségi összetétele a 18. században

A 18. században a beiratkozók közel 62%-ánál ismerünk valamilyen adatot a hallgatók nemzetiségére vonatkozóan. Ez azt jelenti, hogy a korábbi századokhoz képest jóval több a nemzetiségi szempontból adatot nem tartalmazó beiratkozás. Az eredeti adatok a következők:

Nemzetiség, területi hovatartozás	Szám	Százalék
Hungarus, Ungarus	6410	73,30
Transylvanus, Siebenbürger	1800	21,14
Saxo, Saxo-Transylvanus	59	0,69
TransylvanoHungarus, Transylvanus-Hungarus, Transylvanus-Ungarus	51	0,60
Croata, Croata-Ungarus	46	0,54
Slavus	45	0,52
Siculus, Siculus-Transylvanus	27	0,31
Pannonius, Pannonus, Pannonio-Hungarus	26	0,30
Germanus, Germanus-Ungarus	8	0,09
Valachus, Valachus-Transylvanus	8	0,09
Scepusius	7	0,08
Austriacus, Austriacus-Ungarus	5	0,06
Bohemus	4	0,04
Bojus	3	0,03
Windus, Vandalus-Hungarus	2	0,02
Armenus, Armenus-Transylvanus	2	0,02
Illyricus	2	0,02
Cumano-Ungarus	1	0,01
Magyar	1	0,01
Danubianus	1	0,01
Carniolus	1	0,01
Suevus	1	0,01
Moravus	1	0,01
Polonus	1	0,01
Összes ismert adat	8512	100
Nincs adat	5396	38,79
Összes	13908	100

10. táblázat. A hallgatók jelzett területi hovatartozása, illetve nemzetisége összesen 1701-1800

A 18. század e szempontból az egységesülés felé mutat. A *hungarus*, *ungarus* elnevezés, ha nem is válik kizárólagossá, de óriási többségbe kerül, a diákok 73%-a így nevezi magát. Ugyanakkor szinte teljesen eltűnik a *pannonius* kifejezés, s már csak 26 esetben fordul elő az adattárban. A 26 személy egy kivételével mind a Felvidékről származik, de ők sem mind szlávok, hiszen református magyarok is vannak közöttük. Érdekes, hogy a felvidéki szlovákok, akiket itt a források alapján nevezünk szlávnak, e században jóval kisebb számban használják a *slavus* kifejezést, mint pl. a 17. században. Az erdélyiek is viszonylag egységesen használják a *transyhanus* kifejezést. Sem a szászok, sem a székelyek nem használják már magukra a *saxo*, vagy a *siculus* kifejezést, illetve már csupán néhányan írták ezt be az egyetemi anyakönyvekbe. Csökkent a magukat *Croatának* valló horvátok száma is, holott arányuk nagyjából változatlan maradt. *Valachusnak* csak nyolcan nevezik magukat, holott a román diákok száma ekkora már legalább hatvanra tehető. A 18. századra vonatkozó becslésünket az alábbi táblázat tartalmazza.

Valószínű nemzetiség	1701-1800	Százalék az ismertből
magyar	5843	43,22
német	5358	39,63
szláv	1748	12,93
horvát	262	1,93
román	60	0,44
zsidó	52	0,38
francia	43	0,32
lengyel	37	0,27
olasz	37	0,27
szerb	35	0,25
szlovén	25	0,18
örmény	10	0,07
cseh	3	0,02
ír	2	0,01
bolgár	1	0,007
bosnyák	1	0,007
Ismert összesen	13517	100
Nem meghatározható	391	2,81
Összes	13908	100

11. táblázat. A hallgatók valószínűsíthető nemzetisége a 18. században a beiratkozások száma alapján

A fenti becsléseket a beiratkozóknál megtalálható különféle egyéb adatok alapján, pl. születési hely, apa foglalkozása, vallás, társadalmi állás, stb. készítettük el. Három százalékban még becslésre sem vállalkoztunk az adatok hiányában, azonban néhány tendencia így is felismerhető volt. Az adatok a beiratkozások számán alapulnak, tehát nem a tényleges személyek számát mutatják. Az látható, hogy a korábbi magyar többség e században megszűnik és erőteljesen növekszik a német nemzetiségűek aránya. A szláv diákok száma, akiknek többsége a későbbi szlovákokat jelenti, a század folyamán lassan növekszik, és a század az utolsó negyedében tapasztalható visszaesés is valószínűleg kiegyenlítődné a nem meghatározhatók körében. A nyugat-magyarországi horvátok jelenléte még viszonylag mérhető, a többi magyarországi etnikum még alig képviseltette magát a peregrinációban.

A német és a Habsburg birodalmi peregrináció nemzetiségi összetétele

Miután Bécsen kívül a magyarországi és erdélyi egyetemjárásban a német egyetemek voltak a legfontosabbak, érdemes ezzel a két iránnyal nemzetiségi szempontból külön is foglalkozni. Németországban a Mohács utáni egy évszázadban a magyarság vagy többségben van a hazai németiséghez képest, vagy a magas hibahatár miatt azzal egyenlőnek / egyenrangúnak tekinthető a képviselte. A 17. század első negyedében a magyarság aránya csaknem 50% volt, miközben a németiség képviselte 37%-ra esett vissza. 1620 után a helyzet igen nagy mértékben megváltozott. A németajkú hallgatók abszolút számában és százalékosan is erőteljesen növelték képviselüket, s a század végére már 73%-ot képeztek a németországi peregrinusok között. A magyarság aránya a korábbi egynegyedére esett vissza. A szláv diákok száma is növekedett, és a hibahatárt is beleszámítva valószínűleg elérte a 10%-ot. A 18. században a német peregrinációban a hazai németiség részaránya meghaladta az 54%-ot, a magyarság aránya pedig 32% körül stabilizálódott. A felvidéki szlávok képviselte növekedett, meghaladta a 13%-ot.

Ezzel ellentétesek a Habsburg birodalmi adatok, ahol a magyar diákok aránya éppen a 17. században kezdett gyorsan növekedni, de ugyanez látszik a szláv hallgatók esetében is, sőt, ők növelték részesedésüket a kisebb birodalmi egyetemeken. A 17. század második évtizedében, tehát a harmincéves háború időszakában a birodalmon belüli egyetemeken a magyarság aránya 52%-ot ért el, míg a németajkúak aránya nem lehetett sokkal több 6%-nál. Ilyen összetétel a birodalmi peregrinusok között a későbbiekben szinte sohasem fordult elő. Figyelemre méltó, hogy a 17. század utolsó évtizedében a birodalmi egyetemeken együttesen, a vizsgált korszakban először, már több diák iratkozott be, mint Németországban. A 18. században ismét változott a helyzet. Immár ezeken az egyetemeken és akadémiákon is a hazai németiség került többségbe. Képviseltek a birodalmi egyetemeken elérte a 44%-ot. Érdekes módon a magyarság aránya itt is hajszálpontosan ugyanannyi, mint a német egyetemeken, 32%. A szláv képviselék itt magasabb, mint a német univerzitásokon, 17%-os.

Nemzetiség	1526-1600	1601-1700	1701-1800	Együtt	Százalék
magyar	1775	4533	5843	12151	45,69
német	1115	3361	5358	9834	36,98
szláv	365	1560	1748	3673	13,81
horvát	33	284	262	579	2,17
román	4	6	60	70	0,26
szerb	-	-	35	35	0,13
Összes ismert	3297	9779	13517	26593	100

12. táblázat. A fontosabb hazai nemzetiségek valószínű képviselte korszakokként a beiratkozások alapján 1526-1800

A fenti táblázatban összefoglalva mutatom be az egyes korszakokra vonatkozó legfontosabb adatokat, az egész európai peregrinációra vonatkoztatva. Az látható, hogy a magyarság minden korszakban abszolút többségben van a külföldi egyetemjárásban, de a németiség a 18. században már erősen megközelíti a magyarság részvételi arányát. A magyarok részvételi aránya a vizsgált három évszázadban lassan, de folyamatosan csökken, míg a németeké hasonlóképpen lassan, de folyamatosan növekszik. A szlávok képviselte a 17. században a legmagasabb, ehhez képest csökken a 18. században, bár abszolút számokban mindhárom nemzetiség folyamatosan növeli külföldi beiratkozóinak számát. Mint látható, a magyarországi horvátok képviselte még meghaladja a két százalékot, a többi nemzetiség e korszakban még alig képviseltette magát a külföldi egyetemeken.

A diákok társadalmi rétegződése 1526 és 1800 között

Az anyakönyvekben csupán a beiratkozások 15,5%-ában találunk adatot a peregrinus társadalmi hovatartozására. Ez nem elegendő ahhoz, hogy az adatokból messzemenő következtetéseket vonjunk le. Sajnos az sem állítható, hogy a nem jelöltek esetében ugyanezek az arányok alkalmazhatók lennének. Az azonban kimondható, hogy a főnemesek esetében szinte mindig, a nemes családokból származók esetében pedig gyakran feljegyezték a társadalmi hovatartozást. Nem állítható ez a városi polgárságról és a nem nemesek csoportjáról. A forrásokban az egyes évszázadokat tekintve az alábbi adatok találhatóak.

Társadalmi csoport	1526-1600	1601-1700	1701-1800
Comes, SRI Princes, Comes, Graf,	9	94	268
LiberBaro, Freiherr, Marquis	45	142	270
Perillustris, Illustris, Illustrissimus		5	146
Magnificus	7	3	
Primipilus		2	
Nobilis, NobilisCivis, Edler	146	995	1128
Praenobilis		37	162
Eques, SRI Eques, Ritter, Chevalier	1	24	73
Generosus, Egregius, Spectabilis	2	5	5
Provincialis		4	2
Civis, Bürger		103	412
Libertinus, Liber		2	22
Officialis		1	3
Patricius		1	
Pauper		11	62
Ignobilis		10	35
Plebeius		15	30
Rusticus		1	
Miles			4
Összesen	210 = 6,01%	1455 = 14,32%	2622 = 18,85%
Nincs adat	3282 = 94,01%	8703 = 85,67%	11286 = 81,14%

13. táblázat. A beiratkozók társadalmi hovatartozása a jelzett adatok szerint 1526-1800

A legkevesebb adat a 16. századból áll rendelkezésünkre, mindössze a beiratkozók hat százalékánál van valamilyen információ az illető társadalmi helyzetéről. A 17. században ez 14%- fölé emelkedik, majd a 18. században majdnem eléri a 19%-ot. Összességében azonban ez is nagyon kevés ahhoz, hogy releváns adatokat kapjunk a peregrinusok társadalmi rétegződésére. Ugyanakkor elég jó arányban lehet kiszűrni a főnemesség csoportjába tartozó hallgatókat, s igen jelentős információ hozzáférhető a városi polgárság

képviselétéről a származási helyek alapján. Ha csak a ténylegesen jelzett adatokat vesszük figyelembe, akkor az alábbi képet kapjuk.

Társadalmi csoport	1526-1600	1601-1700	1701-1800	Összes	Százalék
Főnemesek	61	246	684	991	23,11
Nemesek	149	1065	1370	2584	60,27
Polgárok	-	107	437	544	12,68
Nem nemesek	-	37	131	168	3,91
Összesen jelzett	210	1455	2622	4287	100

14. táblázat. Összevont adatok a peregrinusok társadalmi rétegződéséről
a beiratkozásokor jelzett adatok alapján 1526-1800

Mint a jelzett adatok alapján láthatjuk, a beiratkozók közel 23%-a származott főnemesi családból; ez a valóságban jóval kevesebb lehetett, és aligha haladta meg az 6%-ot. A nagyobb arisztokrata családokból a 16. században a diákok között találjuk többek között a Bánffy, a Báthori, a Bornemisza, a Forgách, a Haller, a Pálffy, a Révay és a Thurzó családok képviselőit. A 17. században 13 családtagot találunk a peregrinusok között az Esterházy, 12 tagot az Erdődy, a Pethő és a Pálffy családból, s 8-11 tagot a Bornemisza, a Nádasdy, a Mednyánszky, a Sennyey, a Pongrácz és a Batthyány családokból. 6-7 tagját küldte külföldre tanulni az Almássy, a Bethlen, a Csáky, a Lippay, a Széchenyi család, de ott vannak a diákok között a Balassa, a Berzeviczy, a Dóczy, a Drugeth, a Forgách, a Haller, az Illésházy, a Kovácsóczy, a Révay, a Serényi, a Széchenyi és a Zichy családok tagjai is. A protestáns főnemesi családok közül itt vannak a Bánffyak, a Bethlenek, a Hallerek Erdélyből, és az unitárius Sombori Sándor is, ugyancsak a fejedelemségből. Forgách Mihály 1587-ben megfordult Wittenbergben és Strassburgban. Két Thököly fiú járt a 16-17. század fordulóján Heidelbergben, Illésházy Gáspár pedig Lipcsében tanult 1609-ben. Teleki Pál a 17. század végén megfordult Odera-Frankfurtban és Marburgban is. A katolikus főnemesek közül három Pálffy is tanult Ingolstadtban a 17. század első felében, Zrínyi Ádám pedig 1680-ban iratkozott be a Löweni Egyetemre. A 18. századból már csak a legnagyobb számú beiratkozást mutató főnemesi famíliákat említjük meg. Tíznel több beiratkozással szerepel e korszakban a diákok között a Batthyány, a Csáky, az Erdődy, az Esterházy, a Festetics és a Teleki család.

A 16. században még csak 30 olyan főnemesi család képviselőit találjuk a diákok között, akiknél a források jelzik rangjukat. A 17. században már 58 bárói vagy grófi család képviselőivel találkozhatunk, míg a 18. században ez már 83 családot jelent, úgy, hogy az indigena famíliák tagjait nem is számítottuk ide. Természetesen a 18. században a hatalmas növekedés oka, hogy a főnemesség szinte kötelezően kezdi Bécsben neveltetni fiait, pl. a Theresianumban. A főnemesek aránya a hallgatók közt 6-8% körül lehetett.

A nemesek aránya a beiratkozottak között táblázatunkban 60%, de a valóságban ez is jóval kevesebb lehetett. A nemesi előneveket figyelembe véve még sok további beiratkozó tartozott a nemesség soraiba, ezek száma azonban biztosan nem határozható meg. Összességében, véleményünk szerint a nemesi származású hallgatók aránya 20% körül mozoghatott. A köznemesek közül, pontosabban azok közül, akiknél a források jelzik a nemesi származást, a 16. században 82% magyar származású. A 17. században a nobilis jelzésű beiratkozóknek már feltehetően csak 59%-a a magyar, 19%-a a szláv és 14%-a a német etnikumhoz tartozott. A 18. században ismét a magyar nemesség arányában látszik további csökkenés. Az ilyen peregrinusoknak valószínűleg 45%-a volt magyar, immár 29%-a német és 15%-a szláv.

Az egyértelműen bizonyos, hogy a németországi peregrinusok abszolút többsége a magyarországi és erdélyi városi protestáns és katolikus polgárság köréből származott. Ennek nagyságrendje bizonyosan magasabb, mint a jelzett 13%, de pontosabb adatokhoz csak a karrierpályák vizsgálata során lehet jutni. Ha a 31, legtöbb hallgatót külföldre küldő városok beiratkozóihoz hozzáadjuk az ott fel nem sorolt szabad királyi városokból érkező diákok adatait, akkor a peregrinusok 38%-át kapjuk. E diákok között természetesen vannak nemesek is, de ezt kiegészítjük, hogy nem számoltuk bele az összes bányavárost és néhány fontosabb egyéb települést. Ezért tételezhető fel, hogy a peregrinusok legalább fele, de valószínűleg az adottnál több, városi polgár volt.

A paraszti, jobbágy származású diákok számát nehezen tudnánk megbecsülni, de a jelzett közel 4%-nál feltételezhetően magasabb volt valamivel.

A magyarországi peregrinusok felekezeti, etnikai és társadalmi rétegződése a 16-18. században

Tanulmányunkban az 1526-1800 közötti időszak külföldi egyetemjáróinak összetételét vizsgáljuk három különböző szempontból. Elsőként a peregrinusok felekezeti összetételét próbáltuk megállapítani. A reformáció térnyerésének időszakában, a 16. században, a peregrináció még egyaránt érintett protestánsokat és katolikusokat, bár az előbbieket 10%-kal többen voltak. A 17. század a protestáns egyetemjárás abszolút fölényét mutatja, a protestáns beiratkozások száma 23%-kal több, mint a katolikusoké. A 18. században a protestánsok előnye újra 10%-ra csökkent. Ennél érdekesebb adat, hogy ha csak az egyetemjárásban résztvevő személyek számát tekintjük és nem a beiratkozások számát, akkor a protestáns – katolikus arány 50 – 49%, tehát közel azonos. Ennek oka, hogy a protestánsok útjuk során akár 4-5 egyetemen is beiratkoztak, a katolikusok pedig csupán 1-2 intézményt látogattak meg.

A peregrinusok nemzetiségi összetételéről csupán becsült adatokkal rendelkezünk, amelyek valószínűleg jól tükrözik az egyetemjárók etnikai összetételét. Ennek alapján azt feltételezzük, hogy a diákok 45%-a lehetett magyar nemzetiségű, mintegy 37%-a német, 14%-a pedig szláv (elsősorban a későbbi szlovákságot ideértve) etnikumú. A magyar-

országi horvátok (Horvátországot nem ideszámítva) mintegy 2,5%-ban képviseltették magukat a diákok között.

A társadalmi rétegződésről fokozatosan egyre több adatunk van, de még a 18. században is csak a diákok 20%-ánál tudunk erről biztosat mondani. Ennek alapján nem lehet releváns következtetéseket levonni. Annyit mégis megállapíthatunk, hogy a beiratkozások 23%-ában találunk főnemesi családból származó diákokat. A valóságban arányuk talán 6% lehetett. A köznemesség esetében a beiratkozók között 60% az arányuk, a valóságban ez 30% körül mozoghatott. A polgárság aránya a forrásokban nem több 13%-nál, de éppen az ő esetükben sokszor semmit sem jegyeztek be e rovatba. Úgy véljük, hogy képviselőik legalább 40%-os lehetett, vagy ennél még magasabb. A nemtelenek arányát legalább 5%-ra becsüljük.

The denominational, ethnic and social stratification of Hungarian peregrines in the 16th-18th centuries

In the following article I would like to examine the composition of the educational peregrination from three different viewpoint between 1526 and 1800. First, we tried to establish the denominational composition. In the 16th century, during the rapid growth of the Protestant Reformation the educational peregrination affected both the Protestants and the Catholics, although the former were 10% more. In the 17th century the protestant educational peregrination achieved absolute superiority because the number of Protestant matriculations was 23% more than the Catholics had. In the next, 18th century the advantage of Protestants decreased to 10%. We receive a more interesting data if we summarize the number of students who attended foreign education instead of the number of matriculations. In this case the proportion of Protestants and Catholics are nearly equal (51% - 49%). The reason for this significant difference is that during their abroad studies the protestant students matriculated at 4-5 universities, but the Catholics only matriculated at 1 or 2.

We only have estimated numbers about the ethnical composition of the foreign educated students, however these numbers reflect well the presumed nationality composition. We assume that 45% of the students belonged to the Hungarian, 37% to the German and 14% to the Slavic ethnicity. The Croatian students from Hungary (without the Kingdom of Croatia) represented 2,5%.

We have a growing data about the social stratification of students, but even in the 18th century we could only provide exact information about 20% of them. According to these numbers we could draw no relevant conclusions. For example according to our current knowledge, 23% of the students had aristocratic family background. In accordance with the facts their numbers would be around 6%. The nobility represented 60% of all the matriculated students in the sources. This number is also overrepresented it should be around 30%. Unlike the aristocracy and the nobility, the proportion of citizens is highly under-represented. Out of the students we have information about, only 13% belong to this category. Their proportion should be around 40% or higher. The estimated proportion of the students from ignoble families is 5%.

DR. HABIL. SZÖGI LÁSZLÓ, c. egyetemi tanár,
az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár ny. főigazgatója
ORCID: 0000-0001-8183-9219